

Nyelvművelő kézisztár

A 21. század elején (a világháló általános használatának kezdetén, a nyereszke- és terjedésének és terjesztésének tombolásában, a létfontosságú többnyelvűsödés idején, s akkor, amikor a világnyelv elsajátításának és használatának megkerülhetetlensége hihetetlen gyorsasággal hatol be mindennapjainkba, falvainkba is) a társadalom többféleképpen megosztott és megterhelt tömegei kellő módon, időben és mértékben tudomást szerezhetnek-e egy ilyen kiadványról is, melynek szerepe – az anyanyelv rejtett és kézzelfogható **viasszaszorulásának** történelmi pitvarában – lehetne akár jelentős is? Ez utóbbi okból teszem föl a kérdést így: Nem a kevesek, hanem százezrek vajon kellő mértékben szerezhetnek-e tudomást és hitet meg kedvet az anyanyelv életképességét szolgáló kézikönyvek föllapozására? Vajon időben és átfogóan ismerik-e föl, hogy a többnyelvűsödés és a világnyelv gyors terjedése önmagában nem ok az anyanyelv folyamatos gondozásának és társadalmi szerepének elhanyagolására, hanem éppen arra, hogy – amazok érdekében is! – átfogóbban és tudatosabban törekedjünk anyanyelvünket eléggé és jól megismerni és minél sikeresebben, minél gyorsabban napjaink kommunikáló szintjére fejleszteni?

*

Anyanyelvünkről vagy anyanyelvünk ügyéről szólnom az elmúlt 55–60 évben számomra nem mindig volt kockázatmentes föladat, de mindig megtisztelő. A körülmények gyakran hozták és hozzák úgy, hogy egyiket sem lehet erkölcsi felelőtlenség nélkül elhanyagolni, megkerülni vagy mereven szétválasztani.

A Nyelvművelő kézisztár ajánlásában fontos kiadványról van szó, és fontos, hogy a magyar olvasó ilyen kiadványt ma kezébe vehet. Persze, ha az ilyesmi el is jut az esélyes használóhoz. S ez világszerte mindenkinek lehet fontos, akinek magyar az anyanyelve.

Az anyanyelv

Nyelvünk és rendszere nagymértékben nemcsak szavakból áll, működése nemcsak az – állományának mennyiségében és minőségében alapvetően fontos – szókészlet ismeretén alapszik, hanem lényegét számos részrendszer határozza meg: **szófaji** rendszere, az egyes szófajok belső rendszere, **alaktana**, **toldalékrendszere**, **mondattana**, **hangsúly- és hanglejtésrendszere** stb., s nem kevésbé a **részrendszerek** egymás közti **harmóniája**. Ebben az egy-egy nyelvközösség alkotta, zömében spontán és sokoldalú s -rétű rendszerösszefüggésben a gyerektől a tudós fölnőttig és az idős emberig jórészt nem tudatos utánzóként és kevésbé kezdeményezőként

találjuk föl magunkat, amikor beszélünk, de nagyobbbrészt akkor is, amikor írunk, mégpedig a kommunikáció rendszerének létrejöttét, működését, fejlődését és életképességét meghatározó értő és értető tényezőként.

Ez a nyelvi rendszer tehát zömében vagy nagyobbbrészt tudat alattivá „beépült” és bejáródott szóállományból, toldalékrendszerből és egyebekből áll. Számos hangzasi, jelentésbeli, vizuális (térbeli és időbeli) lineáris megjelenésével mindaddig mégsem hat terhesen bonyolultnak, amíg a nyelvközösség tagjai **természetes és megfelelő anyanyelvűségi föltételek (!)** mellett élnek.

Már azért sem hat terhesnek, mert az anyanyelv egyetlen eleme sem születik velünk, hanem – környezetünk anyanyelvűségi föltételeitől függően – csak fokozatosan sajátíthatjuk vagy nem sajátíthatjuk el, még hozzá nemcsak az iskoláskorig, illetve a diplomázásig, hanem (jobbik esetben) egész életünk alatt. Természetesen, különböző és hullámzó intenzitással, előjellel és tempóval.

És azért sem hat terhesen, mert ez a tudatunk által egészében nem is ismert rendszerösszefüggés voltaképpen csak a nyelvközösség tagjainak (az embereknek) a nyelvérzékében létezik, valamint a kommunikálás hangos és írott, élő és rögzített „termék”-eiben. Természetesen, a leghitelesebb anyanyelvképet tükrözö „termék”-ek általában nem a nyelvről szólnak, hanem a működö nyelv révén, vagyis a kommunikálás által mindarról, amit az ember a tudatából, akarva, nem akarva közöl, illetve kívülről oda befogad, valamint arról, amit gondolkodásával mondanivalóként maga létrehoz. Maga a rendszer és a rendszerösszefüggés viszont a többé-kevésbé nem tudatos anyanyelvi készségünkön vagy az egyéni készségek kollektív összességén kívül – többé-kevésbé megközelítö hitelességgel és teljességgel – vizuálisan tükrözödik a nyelvtanokban, tanulmányokban, nyelvi kézikönyvekben.

Vagyis az **egész nyelv** megérthetése (!) – söt egy-egy nyelvi (kommunikációs-beli) produktumé sem – nem egy-egy ember (anya)nyelvi készségében van jelen, még csak nem is egy-egy rétegében, hanem (abszolút értelemben) sehol sem. Többek között ezért különbözőek az egyes szinkrön és diakrön szövegértelmezések. De zömük, ha köznyelvi produktumról van szó, a művelt közönség számára többé-kevésbé mégis érthetö. Tehát zömében érthetö a nyelv. Zömében és többé-kevésbé. (Persze, eleve még ezt sem egészen **egyféleképpen** értjük, s nemcsak a szavakat, hanem a mondatok tartalmát sem, a produktum célját sem. Mindez azonban így, elvben kívül esik a **nyelvhelyesség** kérdésén.)

A grammatikán, az értelmezö szótáron, a helyesírási szó- és szabálytáron kívül több más kézikönyv is segíthet az anyanyelvében is szabadabbá, teljesebbé válni kívánó egyénnek, hogy esetenként pótolhassa ezt a természetes és logikus (nem logikai!) **hézagot** – legalább olyan mértékben, amilyent az igényesebb megértés és megértetés pillanatnyilag vagy gyakran igényelne.

A nyelvművelés

A jó **nyelvművelés** (más szóval: anyanyelvgondozás vagy -építés) – volt és van ilyen, meg persze másmilyen is – voltaképpen emberművelés. Olyan emberekre irányul, akik fölismerték, hogy még mindig vagy már **nem élnek s nem**

élhetnek természetes és megfelelő anyanyelvűség életfeltételek mellett, és elfogadják többek között a nyelvművelő eszközök rendeltetését. Olyanokra irányul, akik fölismerték saját anyanyelvi készségük folyamatos gondozásának szükségességét és hasznát is.

A (jó) **nyelvművelés** nem tilt, nem is irányít, hanem tájékoztat: milyen lehetőség alakult ki gondolataink hitelesebb vagy teljesebb kifejtésére, milyen árnyalási változatok közismertek, illetve napjainkban mi szokott értelemzavart, félreértést okozni.

Egy-egy ember több nyelvet is megtanulhat, de sohasem érkezik egészen megismerni saját anyanyelvét sem. Ismereteit azonban e tekintetben is gyarapíthatja, anyanyelvi készségét növelheti, sőt ez a készség – az évtizedek alatt – nem tudatosan is változhat, gazdagodhat is. A nyelvművelő eszközök nagy része – a természetes és megfelelő anyanyelvűség körülmények mellett (mint amilyen pl. az anyanyelvű oktatási rendszer) segíthet fölgyorsítani és célirányossá tenni ezt a gyarapodást. A *Nyelvművelő kézikönyv I–II.*, valamint a *Nyelvművelő kézikötés* például lehetőséget kínál föl az általunk még nem ismert nyelvhasználati szokások és lehetőségek gyorsabb, nem véletlenszerű, pontosabb megismerésére. Persze, ezek nem arról szólnak, hogy **hogyan kell** közérthetően írunk vagy beszélnünk, hanem hogy **hogyan lehet**, ha magunk is azt szeretnénk.

Még, ha mindig tudnánk is, hogy nemzetünk köznyelvén mit hogyan írjunk vagy mondjunk, úgy, hogy könnyen és gyorsan éppen azt érthessék, amit közölni akartunk, akkor is naponta lehetne szükségünk olyasmik megértésére, amit saját készségünk vagy szűkebb környezetünk nem tud jól megfejteni.

A szabadságot, melyhez jó kommunikálás (is) szükséges, az egyén és közössége nemcsak igényli és megérdemelné, hanem anyanyelvi ismereteinek hatékony és célszerű kiterjesztésével, folyamatos gyarapításával el is érheti – nem kis mértékben azon útítársul szolgáló kézikönyvek segítségével, melyeknek éppen ez a rendeltetésük.

Korunkban fokozottabb és láthatólag is tovább fokozódó szükség van a **nyelvi kommunikációra**, mindenekelőtt az **anyanyelvire**, azon belül pedig az **egységes anyanyelvűségre**, azaz a legnagyobb hatósugárral funkcionáló, alkalmazható anyanyelvűségre: az értésre és az értetésre. Továbbá arra, hogy az ehhez szükséges készségbeli információkhoz a nyelvközösségnek lehetőleg minden tagja hozzáférhessen. Ezért a legutóbbi századfordulón e tekintetben a kis népek számára, így a magyarság számára is ugrásszerűen megnőtt az **életképes anyanyelvűség** szükségessége, s ezzel a hatékony és szakszerű (= korszerű) nyelvművelésnek és a nyelvművelő eszközöknek a szerepe.

A kézikötésről

Nyelvművelő kézikötés. Szerkesztette Grétsy László és Kemény Gábor. Kiadta a Tinta Könyvkiadó. 2005-ben. Ez a második (javított) kiadás. (Szerintem az első is „jó” ma is; ez annak bővítése.). Az 1. kiadás az MTA Nyelvtudományi Intézetében készült egy nyelvészcsoport közreműködésével. A 2.-ban a bővítést végezte Kemény Gábor, lektorálta Grétsy László.

A szerkesztőknek sokféle sajátos nehézséggel kellett megküzdeniük. Többek között azzal a mennyiségi gonddal, hogy mit ne vegyenek át a nagy elődtől: a kétkötetes Nyelvművelő kézikönyvből, aztán mit ne vegyenek föl (mit szabad v. kell **kihagyniuk**) a kínálkozó új jelenségekből, hogy az adott keretbe beférhesen az, aminek nem lenne szabad kimaradnia.

Új kiadás – lehetőleg mindig – **újítással!** Tudniillik mindig van kihagyható, javítandó, s mindig túl sok a fölveendő. (Ezt az alkalmat pl. a **helyesírási nagyszótár** esetében sem kellett volna [újra meg újra] kihasználatlanul hagyni.)

Biztos, hogy a szótárszerkesztőknek nemcsak joga, hanem kötelessége is személyesen dönteni arról, hogy mi férjen a szótár keretébe. Nem könnyű föladat.

Az úgynevezett **nyelvi címszó** könnyen észrevehető a szótárban, mert nemcsak kiemelt sorban jelenik meg, hanem **félkövér** betűje lényegesen eltér a szócikk szedésétől. Ugyanakkor az úgynevezett **tárgyi címszó** a szócikk (ritkített) betűivel fordul elő, s egyébként is jóval kevesebb van belőle. A nem nyelvész használó ezt eleve nehezebben veszi észre, pusztán az előző szócikk új bekezdésű **folytatásának** tűnhet. Indokolt ugyan, hogy a két címszótípust meg akarták különböztetni egymástól, de azt meg lehetett volna tenni úgy is, hogy a tárgyi címszó hasonló mértékben **szembetűnő** betűkkel jelenik meg.

A gyakorlat még sok mindent fölfedhet. A recenzens nem kritikát ír, hanem **ajánló tájékoztatót**, mégpedig azért, hogy a „címzett” egyén tudatába az élő anyanyelvépítés és -gondozás fogalmát eljuttassa, és a készségfejlesztéshez számára az esélyt is fölvillantsa. Egyébként a kézisztótár első kiadása is útjának még viszonylag az elején áll, tehát általában az átfogó célba juttatás elősegítését tekintem föladatomnak.

A 2. kiadás előkészítése pedig nemcsak arra volt vagy lett volna alkalom, hogy a mindig fontos kézisztótár a könyvpiacon egy ideig ismét zökkenőmentesen legyen kapható (noha az már magában is aranyat ér, mint a májusi eső), hanem hogy ahol s amiben az 1. kiadás megjelenése óta nyelvi vagy szemléleti, esetleg pusztán gyakorlati változást észleltek, ott, illetve abban éppen fölhívják az olvasó figyelmét a változás tényére is. Nos, (reális mértékben) a szerkesztők ezt nyilván meg is tették.

Elsősorban azoknak szeretném ajánlani a könyvet, akiknek az **első** kiadás sincsen a birtokában, akik a nagy kézikönyvet sem ismerik. A többieknek ugyanis már aligha kell biztatás a megújított kiadvány megszerzésére és föllapozására. Ahol viszont már legalább műfajában ismerik ezt az „útítárs”-at, ott talán még fontosabb a hír, hogy ez elkészült, immár hozzáférhető, beszerezhető, és hogy új tartalom hozzáadásával jelent meg, impozáns köntösben. Tehát csak lépniünk kell a könyvesboltig (remélhetőleg van még belőle) vagy a postáig, hogy a jövő héten már az íróasztalunkon várhassa a „rákattintás”-t. – Olyan kézikönyv, melyből sajátosan sokféle anyanyelvi segítséget meríthetünk.

Természetesen, **ízelítőül** egyebekről is szeretném majd tájékoztatni azokat, akik anyanyelvi szabadságukat folyamatosan gondozni és építeni szeretnék. Így az olyan címszavakról, amelyek szócikkét kifogástalannak vagy kiegészítendőnek, világosabban megfogalmazandónak, tartalmában módosítandónak vélem. Egy-két példán bizonyos részletek helyesbítésének szükségességét fejtem ki, valamint olyan

szócikket is ismertetek, amelynek tartalma, nézetem szerint, részben újabb megfontolást igényelne. Végül szóvá teszek néhány olyan jelenséget is, amelyekről a könyv nem tesz említést. (Pontosabban: nem találtam említést!) Ezek szintén időszerű, mindennapi kérdések, amelyek egy része esetleg más címszó alatt mégis benne van az egyébként jólesően ünnepies külsejű, gazdag tartalmú, könnyed stílusú, értékes kiadványban.

Az tipikus ugyan, hogy anyanyelvünkéből sok mindent „megérzünk”, csak hogy az egymástól eltérő „megérzés”-ek annyira gyakoriak és sokfélék, hogy az egyének esetenként szüksége lehet, azaz gyakran van is szüksége annak a nyelvhasználati átlagnak az ismeretére, amelyet körültekintő és szakszerű gyűjtések, megfigyelések, összevetések és korábbi vélemények alapján ismertet a betűrendes kézikönyv. Bemutat és fölkinál nyelvrendszerbeli vagy nyelvhasználati tudnivalókat. Nem nyelvtanár, sem tilalomtár, hanem egyfajta tájékoztató adattár. Az olvasó gyakran ugyanis nem azt kérdezi (magában), hogy mi hogyan van, hanem hogy jól tudja-e, jól sejtje-e, illetve egy-e a kettő. Ellenőrizni kívánja saját döntésének a helyességét, saját anyanyelvi készségének viszonylagos fölkészültségét. A maga köznyelvismeretét, ami – abszolút értelemben – senki készségében sem teljes. Nem kevésbé mondhatjuk, hogy a **stílusérték**, a **nyelvi illem**, valamint az **árnyalt fogalmazás** sem önmagában él vagy nem él, hanem konkrét példákban, nyelvi helyzetekben. És ez utóbbiak is egyidejűleg rengeteg egyedi alkalmat fölteleznek és kínálnak.

A norma, melyet a **kézisztár** ismertet és fölkinál, egyetlen személy, egyetlen szakember nyelvérzékével témában, térben és időben **átfoghatatlan** és fölismerhetetlen lenne. A nyelvhasználat átlaga, **keresztmetszete** időben is **heterogén**. Innen ered, hogy valami, ha halljuk, de látjuk is, minősíthető így: visszaszorulóban van, elavult, terjedőben van, választékos vagy bizalmas értékű.

Ez a kézikönyv – viszonylag kicsiben – **szótár** is, **lexikon** is, **nyelvtan** is. De némiképp (mini)enciklopédia is, nyilvánvalóan. **Szótár**, de tág értelemben, mert a **címszavak** sajátosan különfélék műfajukban is, és talán legkevésbé szavak. Így is nevezhetnénk tehát: **anyanyelvi és anyanyelv-használati problémák s jelenségek betűrendes ismertetője**.

A kézikönyv szerkesztői átfogó nyelvészeti és nyelvművelő **szakirodalomra alapozzák** tanácsaikat és terjesztendő ismereteiket. Ismerik a mindennapi élet számos nyelvhasználati rétegződését, újításait, letűnőben levő jelenségeit. Ismerik (megsejtik) a fogalmazó egyén dilemmáit, bemutatják az árnyaló lehetőségeket, amelyek a közérthetőséget szolgálják. Fő területük a mindennapi élet és a média, de érintik a szépirodalom és a szakmai kommunikáció területét is, a csoportnyelvi rétegződést is. Lehetőséget és lehetőségeket mérlegelnek és kínálnak. Nem marad ki a bizalmas nyelvhasználat igen tarka területe sem, illetve a stílusérték eligazító fölismerése: a nyelvi divat és divatozás jelensége és megfelelő közege. Nem tilt, de figyelmeztet, hogy például a *kajál*, *letol*, *kiszúr* mért nem illik az adott beszédhelyzetbe, vagy mikor éppen odaillőbb, sőt több, mint az *étezik* vagy a *szid*, a *nehzeltel*. Mikor nem sértő vagy nem profán az egyik, s mikor nem az a másik. De föl hívja figyelmünket arra is, hogy a magyar észjárástól **idegen** vagy éppen annak

ellentmondó **szórendet, toldalékolást, vonzatot, szinonimát** mért érezzük nehézkesnek, homályosnak.

Hogyha időnként nemcsak föllapozzuk a kéziszótárt vagy nagy őst, a kézikönyv valamelyik kötetét, hanem bele is feledkezünk akár félóra is, az arra vallhat, hogy hű útítársunk (a jó kézikönyv) anyanyelvünk rejtélyeinek ismertetése révén voltaképpen önismeretünk és személyi szabadságunk tágitására, növelésére és szilárdítására szolgál. De arra is, hogy – anyanyelvi értelemben – ismerkedhesünk, barátkozhassunk nyelvközösségünkkel, annak színes, érdekes észjárásával is.

Átfogó segítség ez, mint minden jó és szükséges, pótolhatatlan kézikönyv, mégpedig abban, hogy általa is gördülékenyebbé és hitelesebbé válhasson a mai élet teljesebb éléséhez (az értéshez és az értetéshez) nélkülözhetetlen kommunikálás. Pontosabban: a kommunikáló emberek válhassanak szabadabbá. Segítség az egyének és a közösségnek. Természetesen, egyidejűleg, hiszen az egyén a közösségben kommunikál, s a közösség csak az egyének által kommunikálhat.

Segít megismerni az árnyalatokat, a könnyebben érthetőt, az igazabbat, a szebben hangzót vagy éppen a játékosan szokatlant. Segít fölismerni az értészavart okát, elhárítani a hangzászavart okozóját.

A kéziszótár néha színes, érdekes olvasmány is. Közvetve növelheti anyanyelvi és nyelvközösségi kohéziókat, oldhatja egyedi, regionális elszigeteltségünket, csökkentheti az egyének ezreinek kommunikálásbeli gátlásait, szorongását. Segíthet fölismerni és megnevezni (vagy elhárítani) a mellébeszélést vagy éppen a művészi beszédjáték eszközeit, virágait.

Szinte egyedülállóan szabatos és kellemes az a stílus, amellyel a szerzők fogalmaznak. Az adott jelenségről világosan szólnak, és azonnal a lényegről. A tömörség ugyan általános szótári követelmény, de ennek sajátossága éppen abban nyilvánul meg, hogy ugyanakkor könnyed és természetes is. (*L. eszencia – essencia.*)

Amíg csak elődjét, a kétkötetes, nagy **kézikönyvet** vehettem kézbe, megilletődve nézegettem a címszavakat, de **a szerzők nevét is**. Létrehozásában sokan vettek részt, s azok is gazdag szakirodalmi háttérrel. Voltaképpen ezzel is évszázadok vonulnak el némely címszó mögött, mert a szócikkek tartalmát elvben a magyarság ezrei (írók, tudósok, kisemberek) alapozták meg, akik tanulták, használták és formálták anyanyelvünket.

A Nyelvművelő kéziszótár hivatva van tanácsot adni arra, hogy hogyan kerülhetjük el, amit mindennapi nyelvhasználatunkban nem érziünk megnyugtató megoldásnak, illetve ami nehézkessé, zavarossá teszi mondatunkat. (Például amikor **két névelő** egymás mellé kerül a mondatban.) Más szóval, hivatva van egy vagy több változatban bemutatni azt a lehetőséget, amelyre a mindennapjainkban szükség mutatkozik, amelyet a közhasználat vagy az irodalom már létrehozott, s amely által kommunikációnk teljesebbé, gördülékenyebbé, jobbá válhat. Akár esztétikusabbá is (pl. hangzásban). És világosabbá.

Ha egy ilyen kézikönyvről, amely már műfajában is pótolhatatlan, egyediségében és megújulásában pedig a szerzők és a kiadó részéről nem kevésbé kincstárnyi ajándék, ismertetése alkalmával (eleve nem az „elbíráló” mérlegelés szempontjából) olyasmit is említünk, ami nyilván **hiányzik** belőle, vagy, úgy tűnik, **elég-telenül** van meg benne, ezt már a recenzióban sem **ahhoz viszonyítva (!)** teszem

szóvá, hogy mennyi benne a nagyon is **időszerű**, a **kifogástalan**, a meglepően **hasznos, tömör, magvas, frappáns** vélemény, tanács, magyarázat, figyelmeztetés, megoldási szempont stb. Mert a sok tollon, évtizednyi kutatáson, megfontoláson, vitán, megvilágításon átszűrt gondolatok időtálló értékeit mérlegelni, emezekkel arányba állítani nem is lehetne. Ugyanakkor, szerintem, egy-egy kézikönyv minden újabb kiadásakor célszerű lehet sugallnunk, hogy **ez nem végállomása** az egyébként is mindig változó nyelvhasználat tükrözésének, hanem egy végtelennek remélt folyamat egyik pillanatfölvétele. És szóvá tennünk, hogy a legközelebbi „fölvétel” alkalmával **milyen részletekre** lehetne vagy kellene kiterjeszteni a megvilágítást, mivel lehetne **hitelesebbé**, teljesebbé tenni a jelenségek szakmai elemzését.

Ez a kézikönyv – s a legtöbb „rokona” is – olyan útítárs, melynek megismerése és/vagy használata tőlünk nem igényel időt, hanem számunkra éppen **időt takarít meg**: a szerzők – másodpercek alatt – sokak tanácsát, tapasztalatát, segítségét hozzák szobánkba, íróasztalunkra. Az ilyen szótárban, s ebben is, alig kezdtünk el lapozni, az ismerős kérdéseket idéző címszavak láttán máris azt tapasztaljuk, hogy egy-egy téma, kérdés, dilemma megválaszolása – utaló címszó nélkül is – hozza s vonzza magával a többit; érdeklődést keltve elindítja a többlépcsős tájékozódást, amire kezdetben esetleg nem is számítottunk.

Ha gondunk támad valaminek a pontosabb vagy gördülékenyebb kifejezésében, föllapozhatjuk nyomban ott, ahol legvalószínűbben megtalálhatjuk az anyanyelvi segítséget. A legtöbb esetben nemcsak a differenciáltabb közlés vagy értelmezés módját kínálja föl, hanem a nyelvhasználat lehetőségeinek tágításával, **változatok** bemutatásával tetszésünkre bízva a döntést. Amikor valamiben tanácstalanok vagyunk, elégedetlenek saját megoldási elképzelésünkkel, amikor megakadtunk a megfogalmazásban, főleg, amikor már megszoktuk a kézikötő kezelésének módját, akkor általában könnyedén és gyorsan gazdagítja anyanyelvi készségünket. A leszűrt nyelvszokásbeli ismeret megerősíti sejtésünket, vagy éppen lecsiszolja tévhitünket, oldja addigi visszatérő gondunkat.

Szócikkei általában nem értelmeznek; az az értelmező szótárnak a dolga. Ahol persze ilyen vagy hasonló tekintetben hiány vagy probléma lenne, ott ettől sem zárkózik el. (Miként az *ombudsman* címszó – több más kézikönyvünk mulasztása után – itt végre kapott ejtésjelölést.)

Anyanyelvünk erősítése végett jellegzetes sokoldalúságával a Nyelvművelő kézikötő nemritkán rámutat a kontrasztív sajátságokra (vagyis a **sajátosságokra**). A többféle **idegen nyelv** tanulása, hallása, használata mind a sajátosságok találkozásának, néha (nyelvszellembeli) ütközésének tipikus és gazdag élettere és szemléje. A magyar nyelv **rendszere és részrendszerei (egyes-többes szám, ragozás, műveltető ige, szórend, szövezet, hangtartam, hangszín)** nemcsak a boltban, szállodában, metróban találkozunk más nyelvek részrendszereinek megnyilvánulásával, hanem a tudatunkban is – amikor csak figyelünk, vagy amikor anyanyelvünkön szólunk, írunk, valamit keresünk, azaz kommunikálunk. Hogyha általánosan kéznél lesz ez a gazdag ismerettár, anyanyelvi gondjainkkal nem leszünk egyedül, mert támaszkodhatunk az itt bemutatott kézikötő információira.

A könyvet jórészt már ismertem, mielőtt megjelent – tudniillik elődeit (az első kiadást, illetve a kétkötetes nagy Nyelvművelő kézikönyvet) megjelenésük óta rendszeresen használom –, ezt mégis meglepődve, sőt megilletődve nyitottam föl. Már azért is, mert az első kiadásból sokat átvittem a határon, ismerősöknek, szerkesztőségeknek, s most örömmel töltött el annak tudata, hogy a fontos kézikönyv ismét kapható, és a remény, hogy „bizonyára lesz belőle elég”. De azért is, mert az ötezer címszavas kiadványban nemcsak a tartalom újult, hanem a betűk is nagyobbak, a mérete nagyobb, és a táblája, borítója derűsebben, ünnepiben simul a tenyerembe.

1. A két kiadás címszavait néhány oldalon összevettem, s az **újak** között vannak magyar és idegen közszavak, szókapcsolatok, szóvonzatok, kifejezések, összetételek. Íme, néhány közülük!

ad acta; adresszál; az egy dolog; drasztikus fizetésemelés; Dreher kiejtése; drótposta; durva (szleng: 'kedvező'); elannyira; elárul vmiben; elbukta a pert; eleddig, eladdig; konszenzus; konzultáns, konzulens; nemlátó – nem látó; Olaszba utazik; olcsó ár; supervisor; szerver; vice versa.

Egyébként, minthogy az egész könyvet ajánlom az Olvasónak, sőt bizalommal az előző kettőt is (az első kiadást és a kimerítő szócikkekkel szolgáló kétkötetes kézikönyvet is), az alábbiakban a válogatás nélkül jegyzetelt 100 szócikk közül néhányról kifejtem véleményemet, hogy anyanyelvünk gondozását, illetve értékes és hatékony eszközének, a kéziszótárnak a használatát majd anyanyelvi készségünk fejlesztése mellett a **szótárgyarapítás** esélyének is tekinthessük: hogy egy-egy címszóról majd minél hitelesebb és átfogóbb, minél tömörebb és világosabb szócikk adhasson általános tájékoztatót és segítséget. Hely- és időszűke miatt azonban a jegyzeteimmel érintett és itt említett szócikkeket teljességükben nem idézem. Ezt a hiányt ma is érzem, de remélhetőleg ez nem csökkenti gondolataim követhetőségét és szándékát.

A jegyzetelt szócikkek közül igyekeztem többféle típust választani bemutatásra, hogy lehetőleg sokoldalúan sugallhassam élő anyanyelvűségünk pótolhatatlan eszközének további folyamatos gyarapítását.

2. A megvizsgált szócikkek közül elsőnek azokból említek, amelyek szakmai hitelessége, tömörsége, teljessége, érdekessége **példásan** került az olvasó elé. Ezek a jellemzőek az egész könyvben. Ilyenek például:

cin – cink; diáknyelv; ennek/annak már annyi; Európa(i) Parlament; kösz, köszü; lenyúl vmit; nem megengedhető – nem engedhető meg – meg nem engedhető; oké; vacsi, köszü...; véd: védesz – védsz.

3. Most pedig olyan címszavak egyedi ismertetésére térek ki, amelyeknek egészen vagy zömében jó szócikke, véleményem szerint, bizonyos (lényeges vagy éppen lényegi) időszerűség nélkül fogva **kiegészítésre** szorulna. Íme néhány!

a, az névelő földrajzi és csillagászati nevek előtt

Az alábbi példák hozzáadására lenne szükség az egyébként igen jó szócikkben: *a Délvidéken, a Drávaszögből, a Felvidékre* – de: *Bácskában, Erdélybe, Kárpátaljáról.*

Figyelj! Kissé gyöngye a szócikk. Nem esik benne szó az igekötő itteni hiányáról, sem a címszó hangsúlyának magyartalanságáról. A *figyel* ige ugyanis nem ebben a jelentésben kifogástalan, hanem amikor tartós figyelésről szólnak. Más dolog *figyelni*, mint *odafigyelni*, s ezért nem indokolt, hogy a szócikk nem szól a szótévesztésről. Partnerünket így kérjük fokozott odafigyelésre: *Idefigyelj!* Vagy: *Figyelj (csak) ide!*

idegen betűszók kiejtése: A magyar mindennapok új idegen betűszavai: *UPC, ING* stb. Kiejtésük módjáról a *HBO* címszó jól tájékoztat, de kurtán szól. A *HBO* ugyanis nem az egyetlen megtárgyalandó idegen betűszó, s névelőzése nem is igazi gondja nyelvművelésünknek.

A névelőzés ugyanis (*a HBO*) csak a kisebbik oka lenne a magyar olvasat említésének. Nyomósabb az alapelv: magyar szövegben, magyar mondatban a **puszta** betűszókat eleve magyar betűértékkel kellene és lehet elolvasnia az átlagmagyarnak. S valószínűleg így van ez fordítva is: az angolok, svédok, spanyolok, észtek, vietnamiak jóllehet érintetlenül hagyják a latin betűs idegen betűszó **írásmódját**, de a maguk betűolvasata szerint **ejtik** a *MÁV, ELTE, MALÉV, MŰOSZ* stb. betűszókat.

kommunista: A népies alakváltozatok közül hiányzik a *kominista* változat, amely elterjedtebb és (ma is) előbb a cikkben említett *komenista, komonista* változatnál. A *kominista* a magyar vidéken – a határok mindkét oldalán – ma is szinte általánosnak tekinthető. Ezt a formát nem valami érzelem (rokon- vagy ellenszenv) hozta létre, hanem a magyar nyelv szelleme. Vö. *cigaretta* > (a népnyelvben:) *cigeretta*.

Miként azt sem említi a könyv, hogy a *kommunista* szóalak csak elvétve hallható még a tagság körében is. Sokkal általánosabb a *komunista* ejtőmód. (Ez a hangrövidülés egyébként tipikus az idegen közsavak köznyelvi ejtésében.) Lényegében jó a szócikk.

sem – se: Hogy teljesebb lehessen a szócikk válasza, nem ártott volna a **ketős tagadás** vagy **tiltás** esetére is adni tanácsot: *Nem vitte el azt sem – Ne vigye el azt se!* „Tiltó mondatban a **sem** durva hiba.” Ez igaz, de a **tiltó** mondatra vonatkozó szabály vagy tanács megjegyezhetőbb lett volna, ha láthatunk más típusú példát is: *Ne vidd el azokat se!* Sőt ugyanezt a nem tiltó mondat fölszóllító módú mellékmondatán is: *Nyilván azt akarják elérni, hogy hétvégén se pihenhessünk.*

4. És végül egy címszó, amelynek ismertetését nem is kellene kiegészíteni, de célszerű lenne és lehetséges **világosabban** vinni az olvasó elé. Íme!

enyém, tied, övé: A szócikk tartalma egy kis részben homályos. „*Ha azonban a birtokjelnek valóságos szerepe van, természetesen nem helytelen az enyémé, tiedé... forma sem.*” Ez a mondat bizonyára a fogalmazó szerint sem akar *enyém/enyémé... polinímiát* sugallani. Tudniillik így **téves**. Célszerű lett volna (a „*nem helytelen az enyémé, tiedé... forma sem*” helyett) egyértelműen fogalmazni: *birtokjelezés esetén csak az enyémé, tiedé... forma a helyes* – még ha ez a beszédhelyzet ritka is. (Például [ha az én gyereke a táskatulajdonos] *ez a táska az enyémé, az meg a tiedé, vagyis: 'a te gyerekedé'*).

5. A továbbiakban felsorolt címszavak alatt pedig, úgy vélem, a szócikk tartalmi és szerkezeti **módosítása** lenne indokolt – még ha csupán egy vagy egy-két részlet tekintetében is. Ilyenekre gondolok elsősorban:

fel igekötő: Mindenekelőtt téves a címszó, mert ez az igekötőnk kétalakú: *fel/föl*. A szócikk lényegében jó, de egy-két hiányosságot is látok benne.

„Ha az ige (több) **e** hangot tartalmaz, előnyben részesíthetjük a **föl** változatot: **fölfedez**.” A szócikk **első** mondata meggyőzőbb lehetett volna, ha a fogalmazó alkalmazza is a maga tanácsát: a *legfőljebb* helyett annak polinim párját, a *legfőljebb* változatot választja. (Persze, mindkét változat kifogástalan, csupán itt és azért ellentmondásos a szóválasztás, mert az a szóalak éppen része az ellenkezőjéről szóló tanács megfogalmazásának. – Hasonlóképpen ellentmondásos a *felfedez* és a *felfektet* címszó megválasztása is.)

Mivel azonban a *föl/fel* **vagylagos** értékű, az *ö-s* formát az egyébként is lépten-nyomon egyhangúságot okozó *e* hangok ellensúlyozására gyakrabban is választhatjuk. Például hasonlóképpen lehet jó: *föltételes mód, hitelföltételek* stb. Ha ugyanis valaki spontánul (tehát „erőltetés” nélkül) használja ez utóbbi szóalakokat, akkor az erőltetést legfőljebb abban érezhetjük, ha valaki az ilyen esetet „meszterkéltnak” igyekszik elfogadtatni.

A téma utolsó mondata *e* tekintetben határozottan megfelel köznyelvünk mai természetes igényének: „*Az e–ö közötti választás végső soron mindig a szövegkörnyezettől és a beszélő v. fogalmazó stílusérzékétől függ.*” Szerintem ez a burkolt tanács egészen pontos. Legfőljebb célszerűbb lett volna (közérdekből is) a nem burkolt formája: A váltakoztató (egyhangúságot csökkentő) fönti vagylagossági tanács alkalmazását ki-ki terjessze ki oda s annyira, ahol s amennyire természetesnek tartja – mert a két változat **vagylagos**, tehát a kérdés nem helyességi, hanem stílusbeli (jóhangzási).

Köznyelvünk gondozói már régóta igyekeznek módot találni az *e* hang túlsúlyának csökkentésére, de nem eléggé hatékonyan és meggyőzően. Az indokolt szándék két mozzanatban is más stratégiát érdemelne.

Az első: Köznyelvünkben nemcsak a *föl/fel* igekötő alakpárja és származékcsoportja (pl. *fölösleges, tejföl, föllebbez*) ad lehetőséget az *e* gyakoriságának csökkentésére, hanem az *ö/e-s* váltakoztatást tágabb fogalomkörben is alkalmazhatjuk (*gyöngye, fönt, pör, röpi, csönd, söpör, förtelmes* stb.), s ez így van jól. (Ugyanakkor *e* célból eleve nem gondolhatunk a köznyelvi *ë/e* váltakozás alak-tani és szótani, ma is szerte élő tényére, mégpedig indokoltan, mert a köznyelvet

beszélő magyarságnak kb. egyharmada ezt a beszédhangot anyanyelvi szinten **nem ejti.**)

A második: Szóválasztáskor az egyhangúságot akkor csökkenthetjük lényegesen, hogyha ellensúlyozandó szövegkörtéknek tekintjük nemcsak egy-egy szónak a magánhangzóarányát, hanem (ugyanezen okból!) a mondatét is, illetve a szövegkörnyezetét is. Sőt: az *e* túlsúly vagy egyhangúság nemcsak a szövegben jelen levő *ö*-höz mérendő, hanem a mondat és a szövegkörnyezet általános magánhangzó-állományához is.

Egy-egy szövegkörnyezetben **összességében is** csökkenthető és csökkentendő az *e* gyakoriságából származó egyhangúság. A fönti tanács így hitelesebb lehetett volna.

nyökögés: Valójában az ökögésről szól a szócikk, de, úgy látszik, az ökögés címszó teljesen hiányzik, pedig az nyilván tárgyilagosabb, iróniamentesebb lett volna a nyökögésnél. Amikor például az ökögésről szerettem volna megtudni a szótár összeállítóinak a véleményét, ezt a címszót hiába kerestem, sőt utalószót sem találtam, arra vonatkozót. Véletlenül bukkantam a *nyökögés* címszóra, de még ilyenkor sem biztos az ember, hogy a talált valami ugyanaz. Ebben nem az a döntő, hogy melyik elnevezés fedi jobban a keresett fogalmat, hanem hogy ahol a **szótárhasználó** keresi, ott van-e a válasz vagy az elirányítás.

Van ugyan a könyvben **utaló címszó**, de kevés (l. *vesére műtött*). Több kellene ahhoz, hogy ami a könyvben megvan, az a rengeteg érték: javaslat, vélemény, minősítés nagyobb valószínűséggel juthasson el oda, ahová szánták. A kézikönyvet ugyanis **nem elolvasni** szoktuk – azaz nem oldalról oldalra olvasni, nem is arra szánták a szerzők –, hanem **használni**.

szórend: Jó a szócikk, tömörsége is indokolt, de kurtasága kevésbé, hiszen e téren hatalmas változásokat tapasztalhatunk. Nem csekély a rendszerbomlás és a pongyolaság.

A **sajtónyelv** helyett itt indokolt lett volna **médianyelvről** szólni. Különösen a televíziócsatornák reklámairól. A szócikkből hiányzik a mondathangsúly, vagyis az új elemnek a szórendet is meghatározó szerepe. De maradjunk a bemondók zárómondatánál! Például: *Legközelebb híreket 10 órákor láthatnak. Éjjélkor jelentkezünk legközelebb sporthírekkel.*

Helyesen: *Legközelebb 10 órákor láthatnak híreket.* Vagy: *Híreket legközelebb 10 órákor láthatnak.* Vagy a 10-et leszűkítő módosító elemnek, hozzátoldásként, a mondat végére való hátravetésével: *Híreket 10 órákor láthatnak, legközelebb.*

A másik példa helyesbítése: *Sporthírekkel legközelebb éjjélkor jelentkezünk.* Vagy: *Legközelebb éjjélkor jelentkezünk sporthírekkel.* Stb.

S hiányzik az utalás a kapcsolódó címszóra: L. *hangsúly és szórend*.

6. Most abból a csoportból választok ki egyet-kettőt, melyben az egyébként általában **jó és tartalmas** szócikk szakmailag határozottan **helyesbítendő**, lényeges elemet is tartalmaz. (Úgy látszik, hogy ez elkerülte az új kiadást előkészítő szerkesztők figyelmét!)

az/ez – ő: „Valójában az *ő/ők* névmás állhat élettelen tárgy helyett is, különösen a mondat végén, hangsúlytalanul: *Itt vannak a mai újságok, furd át őket!*” – áll a vitatható tartalmú szócikk élén. Ez azonban tévedés! Élettelen dolog esetében csak a többes *ők* tölthet be hangsúlytalan melléknévi szerepet. A **tárgyesetben álló, egyes számú ő** helyett ugyanis a mondatvégi hangsúlytalan helyzetben nem kell semmi: *Itt van a mai újság, furd át!* Nem pedig: „...*furd át őt!*” Sőt: itt és ilyenkor nem kell sem *azt*, sem *őt*.

Újabbán ugyanis a média közvetítette közéletben (azon idegen nyelvek hatására, amely nyelvekben nincsen **tárgyas ragozás!**) mondat végi helyzetben az *azt* előfordul ugyan, de az *őt* soha. Ez a teljesen fölösleges *azt* (és: a hangsúlytalan *őket* helyébe iktatott *azokat!*) annyira **divatba** jött, hogy itt is foglalkozni kellett volna vele. Csökkenti nyelvünk könnyed differenciáló erejét.

földrajzi nevek helyesírása: (A 8. bekezdésből: „Az *-i* képzőt kötőjel nélkül egybeírjuk az utótaggal. Ha az előtag köznévv, a melléknévi származékban elveszíti nagybetűsségét.”) Helyesen: Ha az előtag közszó, a melléknévi származékban elveszíti nagybetűsségét.

Közszónak tekintjük ugyanis azt a szót, mely nem **tulajdonnév**, tehát nemcsak a **köznevet**, hanem a **melléknévet** is (azt is, melyet **tulajdonnévből** képeztünk). Közszoí előtagú földrajzi nevek és melléknévszármazékaik: *Szabadság-hegy, szabadság-hegyi; Földközi-tenger, földközi-tengeri; Fekete-tenger, fekete-tengeri; Gyöngyös-patak, gyöngyös-pataki; Velencei-tó, velencei-tavi, Krétai-tenger, krétai-tengeri*. Sőt némely földrajzi nevekben két előtag áll, de egyik sem **köznév**, viszont mindkettő **közszó**: *Rohonci-Arany-patak, rohonci-arany-pataki; Nagy-Ausztráliai-öböl, nagy-auztráliai-öböli*.

helység – helyiség: „A kisváros, a község, a falu, a tanya közös néven helység.” Úgy látszik, a **tanya** és a **tanyavilág** annyira ismeretlenné vált a magyar főváros bizonyos rétegeiben, hogy még a kézikönyv számára is „helység”-nek vélhető. Pedig a mai földrajzi és térképészeti értelemben sem a tanya, sem a tanyavilág, de még a tanyasor sem ’helység’.

A **tanya** általában egyetlen lakóház a hozzá tartozó gazdasági épületekkel: *magtár* (v. „*hambár*”), *fészer, ól, istálló, kocsiszín, szénáspajta* s esetleg *lacikonyha* vagy *nyárikonyha*. De része még egy vagy több *udvar* s többnyire a *szérű* is, a *virágoskert* is. Szálláshelye egy-egy földművelő és állattenyésztő családnak. Nem magyar szemmel nézve is mindez legfőljebb ’épületcsoport’, de nem ’helység’. A **tanya** sohasem és a magyar nyelvterületen sehol sem volt helység. A szócikknek ez az eleme bizonyára félreértésen alapuló, elemi tévedés.

Másrészt nincs miért a *kisvárost* külön is említeni, amikor a *nagyváros* is helység. ÉrtSzt. (1960): *a helység: „falu, község, város”*. Magyar értelmező kéziszótár (2003): *a helység: „közigazgatási egységet alkotó település.”* A tanya nem alkot közigazgatási egységet. (Nem tévesztendő össze *major* szavunkkal!)

Az imént idézett két jó meghatározás együtt alkalmas lehetett volna a címadó paronimapár megkülönböztetésére, hogyha a fogalmazó ezeket veti össze a **helyiség** meghatározásával.

nemcsak – nem csak – ne csak: Vitatható és gyöngye a szócikk álláspontja és taglalása. Először is a kötőszópár **nem ellentétes**, hanem **kapcsolatos**. (A fogalmazó bizonyára a *nem –, hanem –* szerkezetű, **kizáró ellentétet** jelölő mondatviszonnyal tévesztette össze.) A címszóként szereplő kötőszószerkezetnek immár hagyományosan ez a megnevezése: **ellentétesen hozzátoldó kapcsolatos viszony jelölésére szolgáló páros kötőszó**.

A *nemcsak* kötőszót **mindig** egybeírjuk (de a *nem* és a *csak* szavakat nem mindig). Összetett kötőszavaink: *úgyhogy, csakhogy, nemhogy, nehogy, mégis, ugyanis, vagyis, hanem, noha, habár, jóllehet, tudniillik, ámde, mégpedig, mármint* stb.)

Sohasem írjuk viszont egybe az ugyancsak kötőszói értékű (sőt a *nemcsak* kötőszóval általában azonos jelentésű) *nem csupán* szókapcsolatot, valamint ezek tiltó változatát: *ne csak*. (Vö. *de hát; még ha; azért is; csak azért is; de viszont* stb.)

Tipikus szerepét, mint említettem jegyzetem elején, a *nemcsak* a mellérendelt mondatok kapcsolatos (!) típusának **ellentétesen hozzátoldó** változatában tölti be: *Nemcsak ígérte, hanem meg is tette. Nemcsak elhanyagolják a vetéseket, hanem földjük jelentős részét be sem vetik*. Ilyenkor **kötőszószerkezet** jelzi a tagmondatviszonyt: *nemcsak..., hanem... is*, vagy tagadó formában: *nemcsak..., hanem... sem*.

Hogyha a második kapcsolatosági elem magában foglalja az elsőnek a jelentését is, a kötőszószerkezet harmadik tagja elmarad: *Nemcsak terád kellett várunk, hanem mindannyian késtünk*. (Kötőszók ilyenkor: *nemcsak..., hanem...*)

A kapcsolatos hozzátoldás váratlan élességét vagy meglepő voltát néha azzal jelezzük, hogy a *hanem* helyén a *de* kötőszót szerepeltetjük: *Nemcsak rágalmaznak bennünket, de sokunkat meg is verték már*. Ebben a *hanem* helyére léphet a *de* kötőszó. Természetesen, még ez is **ellentétesen hozzátoldó kapcsolatos** viszonyban álló tagmondatokat köt össze.

Ez az **ellentétesen hozzátoldó kapcsolatos** viszony akkor is fönáll, hogyha magát a **hozzátoldást** kihagyjuk (de mindig hozzáértjük!). Kihagyjuk, mert akihez szólunk, már elmondta, vagy úgyis tudja, vagy mert nem akarjuk közölni vele. A *nemcsak* kötőszónak ilyenkor is azonos a szerepe: *Nemcsak versek vannak a könyvben*. (Azaz: '...hanem más is'.)

Amikor pedig **kizáró ellentétes mondatban** cáfolunk vagy helyesbítünk egy rendszerint korábbi állításfélét, előfordulhat ugyan, hogy a *nem* és a *csak* egymás mellé kerül, de a *csak* egy rákövetkező mondatelemnek a leszűkítője, s ez utóbbinak a jelentését tagadja a *nem*: *A németórán nem csak négyen voltak jelen, hanem csak négyen hiányoztak*. Nem kötőszói az értéke tehát. (Ellentétes mondat a következő párbeszéd-részletbeli válasz is: – *Te is ott voltál?* / – *Nem, csak elmesélték*. Azaz: *Nem voltam ott, hanem csak elmesélték*.)

A **kizáró ellentétes** mondatbeli *nem* és *csak* értelmezését illetően nem kevésbé ellentmondó és zavarkeltő némely kézikönyvünk információja: a „*nem (tagadószó)*” címszavú szócikknek az ugyanitt megadott helyes választ követő, másik példája: „*nem csak (= nem csupán)*”. Tudniillik maga a *nemcsak* kötőszó 'nem csupán' jelentésértékű, mégpedig **mindig**. Ugyanakkor a *nem csak* így, magában, mint láttuk föntebb, nem is szerkezet, hanem egy vagy két szerkezet töredéke a **kizáró ellentétes** mondatból: *Nem csak szerdán voltam ott, hanem szerdán is ott voltam*.

Sztálin – Sztalin: A *Sztalin* után a *Sztálin* írásképe az anyaországban végül is annyira megszokottá vált, hogy visszaigazítása körültekintő érvelést igényelt volna, hogy ne okozzon politikai zavart. Az anyaországiak egy részének kivételével viszont a magyarság a Kárpát-medencében és szerte a világban máig is inkább a **magyar nyelvnek megfelelő** rövid *a*-s alakját őrizte meg anyanyelvi készségében: *Sztalin*, *Sztalin-orgona*, *sztalinista*, *Sztalingrád*, *sztalini* stb. Miként: *Bulganyin*, *Karpov*, *Fagyevjev* stb., illetve *Lenin*, *Lermontov*, *Gogol*.

Nem hibáztatható a magyarság kiejtése, ha Új-Zélandtól Zentán és Budapesten át Chiléig és Kanadáig *Sztalin*, *Sztalingrád*, *sztalinista* névformákat őrzött meg írásban és kiejtésben, mert az *á*-s formát joggal érzi egy kissé mesterkéltnek. A magyarban amaz a hagyományosabb formája a névátvételnek, s ezt a kéziszótár szócikke nem is zárja ki. A fogalmazó nem tért ki a név már említett másik népies változatára, pedig az a magyarság nyelvhasználatában – rosszallás nélkül is – többnyire egyetlen forma, és anyanyelvünk idegenszó-használatának is a természetesebbik szóalakja.

A *Sztálin* vagy a *Sztalin* szóalaknak (és származékainak) az alaki mérlegelése ma anakronizmus lenne. Mindkét forma (a fogalmakkal együtt) történelmivé vált, s ezzel a kettősséggel él a magyar emlékezetben: *Sztalin* vagy *Sztálin*, *sztalinizmus* vagy *sztálinizmus*, *sztalinista* vagy *sztálinista*, *sztalini* vagy *sztálini*, *Sztalingrád* vagy *Sztálingrád* (ma: *Volgográd*). A tulajdonnévi eredetű polinímia egyébként sem ritka jelenség a magyar nyelvben (és más nyelvekben sem): *Potemkin* – *Patyomkin*, *Roosevelt* (e.: *rúzvelt* – *rózevelt*), *II. Endre* – *II. András*, *Zápolya* – *Szapolyai*, *Balassi* – *Balassa* stb.

Az eredeti orosz ejtésnek (*sztálijn*) egyébként a *sztálin* hangsor sem felel meg egészen; másrészt a *bétóven*, *valensza*, *lenin*, *gogol* hangsorok sem rosszallásból térnek el az eredeti ejtésmódtól, sőt egyes szláv nyelvekben a *gitler* és a *gendelj* sem. (Ha egy név rossz emléket idéz egy nép vagy népréteg emlékezetében, az akkor is negatív hatást vált ki, ha *Sztálin*, s akkor is, ha *Sztalin*. Miként *Hitler* neve akkor is rosszallást és megvetést ébreszt az emlékezőkben, ha pontosan van leírva vagy kimondva. Ezért sem indokolt például *Ceaușescu* nevét ferdítenünk „*csaucseszku*”-ra, még ha az írásmódja jelentősen eltér is a magyar írásmódtól.)

7. Végül pedig két olyan szócikket vizsgálunk meg, amelyeknek már az alapmondanivalóját is részben **korrigálandónak** tartom. Noha az ötezer címszó között az ilyesmi már egyáltalán nem jellemző, a kiadvány további fejlesztése szempontjából, úgy érzem, mulasztás lenne nem tennem szót.

idegen nevek átírása: (Az 1. bekezdésben:) „A latin és cirill ábécét egyaránt használó szerb nyelv neveit azonban átírhatjuk; egyaránt helyes tehát a *Draskovics*, *Milosevics*, ill. a *Drašković*, *Milošević* írásmód.”

1963-ban, amikor a Délvidéken elhatároztuk, hogy – a sajtónyelven kezdve – áttérünk a magyar helyesírás szabályainak tizedik (1954-es) kiadásába foglaltak alkalmazására, ebben a szándékunkban az MTA Helyesírási Bizottsága írásban is támogatott bennünket: „Latin betűs nyelvnek számít a szerbhorvát, mert kétféle

írásrendszert alkalmaz, és azok közül az egyik a latin betűs.” Voltaképpen megerősítette addigi meggyőződésünket és szándékunkat.

A délvidéki magyarság viszonylag gyorsan megértette, hogy ezzel az áttéréssel egységesülhet az egyetemes magyar írásmód. Azóta (tehát több mint negyven éve) a délvidéki magyar írásban általános a szerb személynevek, földrajzi nevek és intézménynevek magyar szövegben való szerepeltetések az eredeti (latin betűs szerb) írásmód megtartása – sőt tudományos munkákban, lexikonokban **ideát is így járnak el**. A Délvidék magyarsága (másokat ugyanis ez nemigen érdekel) mindmáig furcsállja, hogy az anyaországi sajtó a nem latin betűs macedón, bolgár, ukrán, orosz stb. nyelv neveinek mintájára a szerb és (többnyire) a horvát neveket is átírja. (A horvátok egyébként sem akkor, sem azóta nem is használtak egyebet a latin betűknél.)

Elvéve megesik, hogy valakiket zavar a magyar nyelv és írásrendszer egysége, de most különösen meghökkent ez a megtévesztő tanács. Akkor is meghökkenetene, ha 52 évvel a tizedik kiadás megjelenése után, illetve 43 évvel a délvidéki sikeres bekapcsolódás után, nem éppen itt olvastam volna.

Azóta ugyan nyilvánvalóvá lett – amit odaát korábban is szinte mindenki tudott –, hogy a szerbhorvát nyelv nem létezik, ám megvan az egyábécés (latin betűs) horvát nyelv, és megvan a két ábécés (latin és cirill betűs) szerb nyelv is. A szócikk fönti tanácsa azonban ezt tudva is **téves**: a szerb tulajdonneveket éppúgy **nincs miért átírnunk**, mint a lengyel, angol, portugál, török, német, vietnami, finn, izlandi stb. nyelv tulajdonneveit, egyéb szavait. Mert a szuverén szerb nyelv is latin betűs írásrendszerűnek tekintendő.

sejtenni enged: A két **helyesírási homonima** – *sejtette* – kiejtésének zárójeles föltüntetése a szócikkben **föl van cserélve**, s ezért annak tanácsa, érvelése merőben téves.

Helyesen:

cselekvő: (*sejtette*) > sejt + ëtt + e vö. tart + ott + a, önt + ött + e
középzárt magánhangzó!

művelt.: (*sejtette*) > sejt + et + t + e tart + at + t + a, önt + et + t + e
nyílt magánhangzó!

cselekvő, múlt: műveltető, múlt:

sejtette sejtette és: *rejt, ejt, fejt, jelent, ért, félt...*

sejtöttem sejtöttem

sejtötted sejtötted

sejtöttük sejtöttük

sejtöttéték sejtöttéték

sejtötték sejtötték

rejtette rejtette

rejtötték rejtötték

jeléntette jeléntette

jeléntöttem jeléntöttem stb.

8. Nem idézek többet a könyvből. Köszönöm a szerkesztők és az olvasók türelmét és bizalmát! Eleve nem a jellemzőt idéztem, hiszen a kéziszótár jellege a képesség és a készség gyorssegély nyújtására. Olvasóként magam is naponta hálával és örömmel veszem igénybe ezt a segítséget. A jegyzetek, a korrekció-gondolatok nyelvésztől erednek, inkább kötelességből s mindenképpen csak elgondolkodtató javaslatként – a jövőnek szánva.

Kizárólag ehhez a szándékhoz csatolnám azokat a javaslatokat is, amelyekhez címszót nem találtam a szótárban. Nem is annyira **hiányként** említtem (hiszen tudnom kell, hogy a szerkesztők sok mindent tudatosan kényszerültek kihagyni), mint inkább esetleges gondolatébresztésül szerkesztőnek és olvasónak egyaránt – ebből a megtisztelő alkalomból is az élő és folyamatos nyelvművelés ügyét szolgálva. Íme, néhány példa!

abbéli: A délvidéki sajtóban divatos *abbélinek* sehol sincs nyoma a kéziszótárban, pedig – ritkán – ideát is hallottam már. Főleg nincsen ebben az értelemben: *abbéli szándékát* = 'azt a szándékát'. Ez esetben ugyanis nem így helyesbítünk: *abbeli...*, hanem *azt a szándékát*, esetleg: *azon szándékát*. (L. *-beli, -béli.*)

Athén; thaik – thaioik: (A hehezetes – *ph, th, kh, rh, gh, bh, dh...* – hangot is tartalmazó ógörög, hindi és egyéb szavakat **magyar szövegben** hogyan ejtjük ki: magyar *h*-val vagy nélküle, illetve így is, úgy is; és a szót írásban hogyan választjuk el helyesen? Erre gondolok: *athén, ganthi* vagy *atén, gandí*. És *mahapharata, butha*, vagy:...)

(Továbbá: **Thaiföld:** *thaiföld* v. *taiföld*, es. *tájföld*? És (az írásmód is kérdés!): *thaik* vagy *thaioik*?)

Damoklesz kardja: Nyilvánvaló lett, hogy a kifejezés használói részéről, amikor *Damoklesz kardja* helyett újra meg újra *Demoklész kardját* mondanak, nem nyelvbotlásról van szó, hanem **tévhitről**. De ezt még inkább tekinthetjük a választott kifejezés nem ismerésének.

Hiányzik ez a címszó, pedig az ezzel kapcsolatos hibá(ka)t másutt aligha tehetjük szóvá (még idejében). A Délvidéken tapasztalt jelenséget ideát is hallottam a médiában. Két hibát is tartalmaz: a személynévbe *e* került az *a* helyére, és *é* az *e* helyére: *Damoklesz...* > *Demoklész...*

Ha az ilyesmit nem tesszük szóvá, még az a hiedelem is kialakulhat, hogy az ógörög neveket is angolosan „illik” ejteni.

Másrészt köznyelvünk az ógörög formától eltérően a szólásszerű kapcsolatban a latinos névformát használja. Legalábbis erről tájékoztat az 1994-es Bakos-szótár, valamint a „nagy fehér” Magyar helyesírási szótár is, mely öt évvel később jelent meg. Ezekkel szemben a Bakos-szótár 2002-beli újabb kiadása már a *Damoklész kardja* formát ajánlja. (Fontos kézikönyveink friss kiadásainak nem kis zavart okozó eltéréseit, de még inkább elírásait – más alkalommal – tovább sorolhatnánk.)

hangzónyújtás: Jó lett volna választ kapnunk több ezzel kapcsolatos, idegenszerű jelenségre. Továbbá: véleményt kapnunk az *ELTE-n*, *ELTE-re*, *ELTE-t* ejtés-módjáról.

K&H [ká-és-há]: Budapesten így terjedt el: „*ká-end-há*”. Noha kereskedelmi és hitelbankról van szó (úgy tudom, innen a *K* és a *H*, vagyis a *ká* és a *há*), a nem angol eredetű & (azaz: és) jelnek pedig nyelvünként **anyanyelvi** olvasata van. A magyar névrövidítés vegyes (magyar és angol) olvasata a magyar nyelvhasználatban indokolatlan. Angliában logikus lenne, ha kb. így olvasnák: *kej-end-ejcs*, de Magyarországon, azaz magyar szövegben ez csak *ká-és-há* lehetne. (Vagy pedig, persze, akármi.) (Mivel **csak ezt** hallom a médiában, nem bocsátkozom abba az esetleges ellenérvelésbe, hogy a névrövidítésnek van angol utótagja is.)

Esetünkben már az is elgondolkodtató, hogy a megújított kézikönyvtárból ez a sajátosan nyegle jelenség hogyan maradhatott ki.

Minden rendben?! Magyar ember egy vérben fekvő sebesülttől – ép észszel – nem kérdez ilyesmit: *Minden rendben?* Ilyen helyzetben így sem jobb: *Min-den rendben van?* Pedig ez az ostoba kérdés a magyarra fordított filmekben naponta hússzor is elhangzik.

műveltető ige: Nincs róla szó sehol (vö. *sejteni enged*), pedig rejtett kiszorulása nagyobb időszerűségű és jelentőségű, mint például a szenvedő ige ügye, noha arról is lett volna mit mondani.

suli(net)...: *suli, szülinap, közsi szépen, vacsi*. Kimaradt a *sulinet*, noha szolgálkú, fölülről való terjesztését idegenszerűsége, nyeglesége, fölöslegessége miatt is időszerű lett volna mérsékelni (Délvidék: *sulifesztivál, suliszínház, sulitanács* stb.).

Két dologról kellett volna szólni: a *suli, buli* típusú szavak stílusértékéről és megfelelő helyéről, valamint a nyegle és teljesen fölösleges *sulinet, sulinap* stb. „pályafutásáról”. A *buli* szócikke egyébként jó.

UPC: Úgy vélem, a magyar szövegben előforduló *UPC direktnek* „júpiszidáj-rekt” olvasata és az ilyen olvasatnak a magyarságtól való általános elvárása éppannyira **abszurdum**, mint az, hogy az ilyesmit komolyan nem (eléggé) teszi szóvá az erre hivatott (tehát nemcsak illetékes) magyar nyelvész társadalom.

Viselkedj!: Viselkedni ostobán is lehet, ezért nem mindegy, hogy milyen viselkedésre szólítunk föl valakit. Többek között így figyelmeztethetünk a helyes viselkedésre: *Viselkedj rendesen!* Vagy: *Hogy viselkedsz?!*

volt – lett: Ma is közismerten és világosan megoszló jelentésű szópár, s a jelentésmegosztás nyelvünknek nem terhe, hanem értéke.

Ma és holnap?

Mindenekelőtt talán az lenne indokolt, hogy ne csak a Nyelvőr olvasói tudjanak róla (és anyanyelvünk többi kézikönyvéről); ...hogy legyen belőle elég a boltokban, sőt hogy eljuthasson oda is, ahol nincs könyvesbolt.

Meg kellene szervezni az **észrevételek begyűjtését** a kéziszótár (hivatásos) használóitól, s máris elkezdni, és éveken át készíteni elő az újabb kiadást. Mert van, ami máris hiányzik, vagy máris módosítandó, hiszen a 10%-nyi új anyaggal nem válaszolhatja meg a hiányzó címszavakat, viszont kitűnően megsejteti, sőt szemlélteti is, hogy mennyit ér az ilyen anyanyelvi kalauz, és hogy mi minden férhetne még ide a napjainkat körülzsongó anyanyelvi kérdésekből.

Noha van hagyománya, mégsem jellemző jelenség, hogy a kézikönyvek szerzői fölkéri az olvasókat: észrevételeik (internetes!) közlésével növeljék annak esélyét, hogy a következő kiadás e tekintetben majd ismét megfelelhessen anyanyelvi rendeltetésének. Pedig nemcsak ennek az esetben volt és lenne fontos az **időkö-zönkénti megújulás**, hanem a váltakozó iramban változó vagy megváltozó anyanyelv egyéb kézikönyveiben is. Sőt nem csupán a nyelv változása miatt hasznos a kiadványok megújítása, hanem az elírásokat, apró pontatlanságokat, tévedéseket, homályokat, hézagokat korrigálni sürgős érdeke lehetne szerzőnek és olvasónak egyaránt.

A kétlépcsős tájékoztatás más területen is szükségessé és gyakorlattá vált: az átfogó, nagy kiadványok mellett csakhamar elkészült a használatkor könnyebben kezelhető, eleve tömörebb és szűkített tartalmú kéziszótár.

Szerencsére többféle anyanyelvi kézikönyv áll rendelkezésünkre ma is. Tudjuk, sohasem pótolhatja egyik kézikönyv a másikat, ugyanis más-más rendeltetéssel készülnek. (Vö. értelmező szótárak, lexikonok, atlaszok, helyesírási és kiejtési kiadványok stb.)

Nem mindegy, hogy körültekintően ismerjük-e föl: ma hol van a helye ennek a „tőkebefektetés”-nek, egy-egy ilyen anyanyelvi kézikönyvfajtának, azaz hol hiányzik legjobban, hol lesz valóban hatékony, hogy átfogóan gyorsulhasson föl anyanyelvünk harmonikus **megújulása**. Hogy anyanyelvhasználatunk (tehát nem a társadalomból kutatási projektumokba elméletben elvont **anyanyelv**, hanem az élő anyanyelvi **kommunikáció**, sőt – ami sokkal több – társadalmunk **anyanyelvűsége**) a **világnyelv** általános térhódításának és a létfontosságú többnyelvűsödésnek a korában is, sőt holnap is megfelelhessen alapvető rendeltetésének. Ezt a rendeltetést ugyanis a többnyelvűsödés, a világnyelv és a számítógép nemhogy nem helyettesíthetné **részlegesen** sem, hanem – anyanyelvünk egyidejű és párhuzamos – megújulását **maga is** igényli, sőt megköveteli és sürgeti.

Ezt fölismerni, ennek megvalósulását folyamatosan, okosan és hatékonyan elősegíteni a nemzet értelmiségének illetékessége és egyik legkorszerűbb föladata lenne. Mert ez létérdeke. Persze, egyetemes emberi érdek is, hogy nemzetünk (határokon belül és kívül) ma milyen **anyanyelvűséggel** építi nemzeti kultúráját, és milyen életképességű anyanyelvi kultúrával járul hozzá az egyetemes kultúra gazdagításához.

Rajtunk is múlik tehát, hogy ez az értékes ismerettár mennyiben és mikorra jut el abba az olvasótáborba, ahol nem válik holt tőkévé (azaz csak szellemi és fizikai

lehetőséggé), hanem mindannyiunk (egyik) közkedvelt anyanyelvi „kalauz”-ává vagy inkább „útitárs”-ává tesszük mindennapjainkban.

El kell tehát juttatnunk a megfelelő könyvespolcokra vagy a világhálóra, hogy bármikor kéznél lehessen. El kellene juttatnunk mindenekelőtt oda, ahol még a műfaj létéről sem tudnak. Fontos és sürgős lenne, hogy munka közben minél előbb és minél átfogóbban elérhető legyen: tanácsért, magyarázatért, válaszáért föllapozhassuk éppen ott, ahol kell. Nem elolvasni, sem őrizgetni akarjuk az utókor számára, hanem esetenként föllapozni. Persze, közvetlen rendeltetése nyilvánvaló: a kézisztár használója maga dönti majd el, hogy föllapozza-e, és hogy a pillanatnyilag talált magyarázatot vagy a fölkinált megoldásváltozatot anyanyelvi készségének ápolására, nemzeti létünk megtartására, kultúránk építésére elfogadja-e s alkalmazza-e. Bizakodhatunk, hogy egyre többen fölismerik: a magyar nyelvközösségben ez a készség a lelke a másik kettőnek.

Jókor van, s jó, hogy van. Szerzőt és kiadót elismerés illet meg.

Ágoston Mihály

SUMMARY

Ágoston, Mihály

The Concise Dictionary of Language Cultivation

This paper is a review and recommendation of *The Concise Dictionary of Language Cultivation*, edited by László Grétsy and Gábor Kemény, published by Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2005. The author formulates his general views on mother tongue, language cultivation, and dictionaries of language cultivation. He mentions entries of the present dictionary that he finds impeccable, but also ones that he thinks are to be extended, formulated more clearly, corrected, or modified in their content. Also, he brings up certain phenomena that the dictionary fails to discuss.